

Анатолій Боровик

**ВАСИЛЕНКО ГРИГОРІЙ АНДРІЙОВИЧ – ДИРЕКТОР ЧЕРНІГІВСЬКОГО
УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ
(1935 – 1937 рр.)**

Григорій Андрійович Василенко народився 18 січня 1905 р. у с. Павлиш Харківської губернії в сім'ї робітника. Здобувши середню педагогічну освіту, Г.А. Василенко пройшов шлях керівника середньої ланки партійних, радянських і освітніх організацій.

З серпня 1931 р. до жовтня 1932 р. працював директором райпартшколи в м. Рубіжне Сталінської (нині – Донецької) обл., з жовтня 1932 р. до січня 1933 р. – директор Хіміко-технологічного інституту в м. Шостка. З січня до жовтня 1933 р. Г.А. Василенко завідував відділом кадрів Чернігівського обласного відділу народної освіти, а з жовтня 1933 р. до травня 1935 р. – Бахмацьким районним відділом освіти Чернігівської області. У травні 1935 р. призначений директором Чернігівського учительського інституту¹ і водночас навчався заочно в Університеті червоної професури.

У середині 1930-х рр. у Чернігівському учительському інституті бракувало професорів із «оформленими вченими званнями». Значна частина викладачів була перенасичена академічним навантаженням, маючи по 700 – 800 навчальних годин, тому «науково-дослідницької роботи майже не вели». Студенти мешкали у гуртожитку, розташованому у навчальному корпусі.

У Чернігівському учительському інституті органи НКВС викрили «контрреволюційну групу студентів з 6 осіб», з них – 4 комсомольці, які намагалися вести троцькістсько-націоналістичну пропаганду. Це вказує на ще «недостатньо високу більшовицьку пильність» партійних і комсомольських організацій навчального закладу².

Недостатньо добре складалися справи в Учительському інституті з авангардною роллю студентів-комуністів у навчанні. Більшість з них мали задовільні оцінки та не було жодного відмінника. Такий стан навчальних досягнень пояснювали слабкою довузівською підготовкою, ліберальною системою оцінювання знань у школах, але одна з причин – відсутність повсякденного контролю і допомоги цим студентам з боку партійної організації інституту³.

Були й інші причини низької успішності, зокрема, скасування поточного контролю знань після прийняття постанови РНК СРСР та ЦК ВКП(б) «Про роботу вищих навчальних закладів і про керівництво вищою школою» від 26 червня 1936 р. Зросла кількість пропусків занять і кількість незадовільних оцінок під час сесії. Так, за перший семестр 1936 – 1937 навчального року незадовільні оцінки отримали 6% , а 4% студентів взагалі не з'явилися на сесію.

Незадовільно володіли студенти українською та російськими мовами. Диктанти, проведені восени 1936 р., показали, що 392 майбутні педагоги Чернігівського учительського інституту в диктанті з російської мови допустили 5 718 помилок. Та ж кількість студентів у диктанті з української мови допустили 4 238 помилок або 10,8 помилок на 1 студента⁵.

Г.А. Василенку довелося значну увагу приділити формуванню належної навчально-матеріальної бази інституту. Він намагався відселити гуртожиток із навчального корпусу й домогтися виділення коштів і ділянки під будівництво гуртожитку. Проте коли навесні 1936 р. мали розпочати будівництво, залишилися незнесеними два житлові будинки. Вирішити це питання в м. Чернігів Г.А. Василенко не зміг і тому звернувся за допомогою до Наркомату освіти України. 9 квітня 1936 р. заступник народного комісара Згольков спрямував лист до голови Чернігівського облвиконкому Загера та копію до Чернігівського обкому КП(б)У. У листі він

вказував на проблеми, що виникли, й просив допомоги «в справі переселення пожильців і дати змогу розгорнути будівництво гуртожитку»⁶.

З інформації, надісланій до ЦК КП(б)У 11 квітня 1936 р. Г.А. Василенком, дізнаємося про вирішення кадрових проблем та про організацію навчального процесу. Особливо не вистачало викладачів-філологів.

Вирішувалися питання з кадрового поповнення історичної кафедри. Обком партії дав згоду на призначення члена КП(б)У Макарця на постійну роботу до інституту та направив Мешика, теж члена КП(б)У, для викладання діалектичного матеріалізму. Для підготовки викладачів робітфаку та підготовчих курсів за домовленістю з Наркомом освіти визначено 8 випускників мовно-літературного та історичного напрямків. Було розроблено план наукових відряджень викладачів інституту до наукових центрів та університетів для консультацій з виконання дисертаційних досліджень⁷. Вивчення окремих дисциплін, що були добре забезпечені навчальною літературою (діалектичний матеріалізм, ленінізм та інші) повністю переведено на лекційну систему.

У зв'язку з скасуванням поточного контролю знань студентів викладачі відзначали погіршення роботи студентів з опрацювання навчального матеріалу. Для посилення самостійної роботи з навчальною літературою дирекцією введено письмові контрольні роботи з навчальних дисциплін⁸.

Г.А. Василенко інформував ЦК КП(б)У, що великою перешкодою в організації навчального процесу було те, що значну частину інститутського приміщення (до 25 кімнат) займала школа ім. С.М. Кірова. Окрім того, третій поверх відведено під гуртожиток. Питання про переселення школи досі не вирішувалося. Але будівництво в 1936 р. двох шкіл у Чернігові дозволить до нового навчального року провести відповідну реконструкцію⁹.

Проте 1936 р. в обласній газеті «Більшовик» з'явилася низка критичних публікацій про роботу інституту. Першою була стаття від 10 лютого 1936 р. під заголовком «Після дзвоника», де йшлося про стан гуртожитку та незадовільну культурно-освітню роботу серед студентів.

6 червня з'явилася замітка про погане знання студентами мов, 30 червня – стаття «Тривожне закінчення» із критикою роботи кафедри історії. 18 липня надрукована ще одна публікація «Не ламайте стільців, тов. Василенко», яка безпосередньо стосувалася директора інституту.

Саме 18 липня Г.А. Василенко звернувся з доповідною запискою до секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П.Ф. Маркітана. Він вказував на незрозумілу поведінку кореспондентів газети «Більшовик», які 25 червня без відома адміністрації інституту та за її відсутності організували в приміщенні інституту разом зі студентами, які мали незадовільні оцінки, багатогодинне обговорення навчальної роботи викладача історії Жукола, внаслідок якого той знепритомнів.

30 червня в газеті вийшла замітка, в якій автор захищав студента Литвинюка, який, стукаючи по столу, погрожував викладачеві Жуколу за отриману погану оцінку. Це, на думку директора інституту, підбадьорило «ту частину студентів, які мали погані оцінки». Коли викладач Жукол 1 липня з'явився в аудиторії, студенти-історики «влаштували йому обструкцію», студент Сергієнко в грубій формі образив викладача та зі «стуком дверима» вийшов з аудиторії.

Г.А. Василенко вважав, що редакція газети не визнала в справі викладача Жукола свою помилку й намагалася показати протести директора як «хворобливе, непартійне відношення до критики». Він пояснював, що такі публікації не є критикою, а «травлею». Далі працювати за таких обставин він не зможе і тому просить секретаря обкому втрутитись і надати йому допомогу¹⁰.

Секретар обкому П.Ф. Маркітан забажав від редакції газети пояснень щодо доповідної записки директора учительського інституту. Майже на чотирьох сторінках редактор газети висловив власне бачення проблеми, яке зводилося до хворобливого, непартійного ставлення до критики директора Г.А. Василенка.

На засіданні бюро обкому КП(б)У обговорено це питання й ухвалено постанову, в якій відзначалося, що редакція газети «Більшовик» допустила помилку в статті «Тривожне закінчення» і по суті підтримала «відсталі настрої студентів». Але також відзначено, що прояви недисциплінованості студентів і навіть хуліганські вчинки «є наслідком поганої роботи директора і партійної організації інституту»¹¹.

Проте, влітку 1937 р. особою Г.А. Василенка зацікавилися співробітники державної безпеки. 23 липня очільник першого відділення Чернігівського обласного управління НКВС старший лейтенант Трушкін за погодженням з очільником четвертого відділення старшим лейтенантом Григоренком вирішили, що Григорій Андрійович Василенко – директор Чернігівського учительського інституту – учасник контрреволюційної троцькістської організації, який здійснював антирадянську роботу, тому підлягає арешту¹². Вони звернулися до Чернігівського обласного прокурора Склярського, який ухвалив постанову про арешт Г.А. Василенка і утримання його в Чернігівській в'язниці, а також видав ордер за № 922 на проведення обшуку і арешту .

25 липня 1937 р. вночі на квартирі директора по вул. Сельюка, 34 проведено обшук. 8 серпня 1937 р. Г.А. Василенка звинуватили в тому, що він брав участь в антирадянській правотроцькістській організації за статтями 54-7, 54-8, 54-11 КК УРСР¹⁴.

Перші протоколи показань заарештованого Г.А. Василенка датовані 4 жовтня 1937 р., хоча заарештовано його ще 25 липня. Ймовірно, директор інституту не визнавав вказаних обвинувачень. Лише після впливу на його дружину, зламавши людину не лише морально, а й фізично, можна було розпочати протоколювати його «зіннання».

У «зіннаннях» Г.А. Василенко вказував, що наприкінці 1934 р., працюючи завідувачем Бахмацького райвно, на одній із зустрічей з секретарем районного комітету партії З. Дашевським, останній запропонував йому прочитати книгу Л. Троцького «1917 год», яку Григорій Андрійович прочитав, а через кілька днів повернув. До того він вказував, що З. Дашевський йому запропонував увійти до контрреволюційної право-троцькістської організації, до якої вже входили Д. Чепур – голова Бахмацького райвиконкому, З. Шик – завідувач культпропагандистським відділом райкому партії, Зелкін – лектор райкому. Через деякий час «после мучительных колебаний я, не видя выхода иного, дал согласие на участие в контрреволюционной работе»¹⁵.

Також він розповів, що за завданням З. Дашевського він занижував у районному бюджеті по народній освіті видатки на навчальну роботу; добудову нової школи в с. Куринь, гальмував постачання підручниками шкіл. Після від'їзду з району З. Дашевського та Д. Чепура «контрреволюционных заданий я ни от кого не получал»¹⁶. Але після призначення на посаду директора Чернігівського учительського інституту, зустрівшись із З. Дашевським Г.А. Василенко особисто отримав завдання «вербувати» нових членів контрреволюційної організації.

Наговорюючи на себе, він стверджував, що «мною завербованные два члена» – А. Кожевник – лектор, декан гуманітарного факультету, він же керівник об'єднаної історичної та соціологічної кафедри та М. Яковець – заступник директора по заочному відділенню¹⁷.

Далі Г.А. Василенко вказував на прорахунки в роботі «завербованих» ним працівників. Так, А. Кожевник протягом 1936 – 1937 навчального року забезпечив провал у роботі кафедри, читав лекції без затверджених робочих планів і програм. Особливо погано працювали лектори

з діамату Гоцький та ленінізму Лапшин. Останній на лекції дав антипартійне трактування з питань нації і національних питань. Студенти написали скаргу у партком, то А. Кожевник як секретар парткому на обговорення це питання не поставив¹⁸.

Проте вже 4 жовтня, Г.А. Василенко відмовився від попередніх показань: «Первое мое показание было вымыслом и, что Яковца я не вербовал, и контрреволюционных заговоров с ним не вел».

У третьому протоколі від 5 жовтня вказані факти антипартійної діяльності:

- прочитав отриману от Дашевського книгу Л. Троцького «1917 год»;
- студентові інституту Марковичу видав премію за високу академічну успішність за рекомендацією троцькістів – секретаря комсомольської організації Ринської (знятої з роботи за троцькізм). До того ж, розглядаючи питання про троцькізм Ринської, у Чернігівському міському комітеті партії, не довів це питання до кінця;
- викриваючи націоналістичні виступи студента Осьмака-Литвиненка, виключив його з інституту за власним бажанням;
- прийняв на роботу в інститут виключеного з партії за націоналізм М. Яковця;
- прийняв на роботу в школу націоналіста Й. Пелеха.

Архівно-кримінальна справа містить й інші докази «вини» Г.А. Василенка. Саме покази Й.С. Пелеха, якого директор інституту «завербував» до націоналістичної антирадянської організації.

Йосип Степанович Пелех народився у с. Межиріч Рівненського повіту Волинської губернії. На Чернігівщину переїхав 1932 р. за рекомендацією заступника наркома освіти України Карпенка. 3 листопада 1932 р. Й. Пелех обіймав посаду завідувача Чернігівського обласного відділу народної освіти. Проте, на цій посаді він пропрацював недовго.

Причиною звільнення було те, що ще на початку 1930-х років Чернігівщина прозвітувала про повну ліквідацію неписьменності серед населення, а фактично, це завдання не було виконано. Винним у цьому став новопризначений завідувач обласного відділу народної освіти.

Ще однією причиною було те, що освітяни області відчували великі перебої із забезпеченням хлібом. У 1933 р. Й.С. Пелеха звільнили з посади і призначили заступником голови Олишівського райвиконкому, а в лютому 1934 р. виключили з партії та звільнили з роботи. Проте завідувач Бахмацького району Г. Василенко за підтримки З. Дашевського та Д. Чепури прийняв його на роботу вчителем та директором Тиницької школи Бахмацького району.

У цьому селі з 1934 р. намагалися провести суцільну колективізацію. Але 250 одноосібних господарств не бажали вступати до колгоспу. Винним у цій справі знову зробили директора школи. Його звинуватили в тому, що він був «активним учасником контрреволюційної націонал-фашистської організації, вів повстанську та шпигунську роботу»¹⁹.

До цієї контрреволюційної організації органи НКВС включили 32 представників освітян Чернігівщини, серед них і Г.А. Василенка. Однак на очній ставці, що відбулася 26 жовтня 1937 р., Г.А. Василенко відкинув усі твердження Й.С. Пелеха щодо його вербування до націоналістичної антирадянської організації²⁰.

Подальше вивчення архівно-кримінальної справи дало можливість встановити привід для переслідувань Г.А. Василенка. Зберігся витяг із протоколу допиту З.Г. Дашевського, колишнього секретаря Бахмацького райкому партії, від 20 липня 1937 р. В ньому вказувалося, що саме він «завербував» Г.А. Василенка до контрреволюційної організації, що і стало причиною арешту директора учительського інституту.

Своєрідним було ставлення студентів інституту до арешту їхнього директора. У справі зберігся лист студента-заочника першого курсу історичного відділення А.А. Захарченка (мешканця с. Курмани Недригайлівського району), він випадково почув розмову дружини Г.А. Василенка, яка працювала в інституті лаборантом, про нічний обшук у їхній квартирі та арешт директора інституту.

26 липня лист на 6 сторінках був направлений до начальника обласного відділення УНКВС. Студент писав про недобрі справи «комуніста» Г.А. Василенка. Зокрема, він наголошував на антипартійній роботі директора як викладача, який поставив на екзамені незадовільні оцінки дев'ятьом комсомольцям і трьом комуністам, серед них і автору листа: «Считаю, что «коммунист» Василенко нечистый человек и мое заявление прошу принять к сведению»²¹.

За результатами проведеного слідства Г.А. Василенко обвинувачувався за статтями 54-7, 54-8, 54-11 КК УСРСР²².

20 листопада 1937 р. у м. Київ відбулося закрите судове засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду під головуванням А.М. Орлова та членів суду І.М. Зорянова та Ф.А. Кліміна. На суді Г.А. Василенко винним себе не визнав, і від всіх показань, даних під час попереднього розслідування, зауваживши, що З.Г. Дашевський його не вербував, у контрреволюційну організацію не входив і «вредительством» не займався²³.

На засіданні суду оприлюднено витяги з показань Пелеха, Дашевського, Чепури і Шика. Однак підсудний сказав, що ці особи його «оговаривають». Особистих рахунків з ними не мав, лише визнав свою вину в тому, що 1934 р. взяв у З. Дашевського книгу Л. Троцького.

За вироком ВК ВС СРСР від 20 листопада 1937 р. за ст.ст. 54-7, 54-8, 54-11 КК УСРСР Г.А. Василенко засуджений до ВМП. Вирок виконано наступного дня у м. Київ²⁴.

Великі випробування випали й на долю членів сім'ї директора учительського інституту. У жовтні 1937 р. заарештована Антоніна Пилипівна Василенко-Дроздова, 1909 р.н., яка працювала лаборантом Чернігівського учительського інституту. Як член сім'ї зрадника Батьківщини за постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 27 грудня 1937 р. ув'язнена до ВТТ на 8 років.

Двоє дітей (12-тирічна Майя та 5-тирічний Юрій) виїхали до батьків Григорія Андрійовича, які мешкали у м. Крюків. Проте як дітей зрадника Батьківщини їх невдовзі помістили до дитячого будинку, який з початком війни евакуювали до м. Армавір, де вони перебували до 1945 р.

Діти з матір'ю зустрілися лише у 1945 р., у м. Ханженкове, що на Донбасі, звідки родом Антоніна Пилипівна. Це сталося, коли закінчився термін її ув'язнення. Бажаючи дізнатися про долю Григорія Андрійовича, близькі надіслали до правоохоронних органів запит. У відповіді вказувалось, що Г.А. Василенко помер від серцевого нападу в місцях позбавлення волі 1942 р. Дочка Майя, працюючи в шахті, загинула 1946 р. Антоніна Пилипівна після каторжних робіт на Півночі втратила здоров'я і пересувалася на милицях.

Син Юрій на початку 1961 р. надіслав заяву до Генеральної прокуратури СРСР з метою перегляду справи його батька. Вивчаючи справу, заступник Генерального прокурора СРСР В. Куликов 20 березня 1961 р. дійшов висновку, що необхідно «приговор Военной Коллегии Верховного Суда СССР от 20 ноября 1937 г. отменить». Військовою колегією ВС СРСР 9 травня 1961 р. вирок було скасовано, а справу припинено за відсутністю складу злочину²⁵.

Насамкінець, виникає питання: за що постраждав Г.А. Василенко та його сім'я? Відповідь теж відома. Так потрібно було сталінській тоталітарній системі, адже, за твердженням вождя, у просуванні СРСР на шляху будівництва соціалізму класова боротьба буде загострюватися. От і

шукали карні органи «ворогів народу», причому, здебільшого, серед інтелігенції.

1. Галузевий держаний архів служби безпеки України (далі – ГДА СБ України, м. Чернігів), ф. 7, спр.6209, арк.192.
2. Держархів Чернігівської області, ф. П - 470, оп. 4, спр.333, арк.13.
3. Там само. – арк.14.
4. Там само. – арк.16.
5. Там само. – арк.17.
6. Держархів Чернігівської області, ф. П - 470, оп.4, спр.406, арк.78.
7. Там само. – арк.80.
8. Там само. – арк.80.
9. Там само. – арк.81.
10. Там само. – арк.91-91 зв.
11. Там само. – арк.98.
12. ГДА СБ України м. Чернігів, ф. 7, спр.6209, арк.1-2.
13. Там само. – арк.3, 5.
14. Там само. – арк.16.
15. Там само. – арк.19.
16. Там само. – арк.20.
17. Там само. – арк.21.
18. Там само. – арк.23.
19. Греченко Г. Репресовані освітяни Чернігівщини. – Чернігів, 2003. – С.102.
20. ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр.6209, арк.53 зв.
21. Там само. – арк.71-73 зв.
22. Там само. – 115.
23. Там само. – 119 зв.
24. Там само. – арк.120.
25. Там само. – арк.155 зв.